

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך מג, תשנ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ה"רסאלה" של יהודה בן קורִיש*

בין חכמי הלשון היהודיים בימי הביניים שמור מקום של כבוד לאחד מראשוני הראשונים – יהודה בן קורִיש. האיש חי בצפון אפריקה במחצית הראשונה של המאה העשירית, היא המאה שבה הניחו רב סעדיה גאון, מנחם בן סרוק, דונש בן לברט ואחרים את אבני היסוד למדע הבלשנות העברית. מקום של כבוד על שום מה? על שום שהיה הראשון שכתב חיבור, המשווה דרך שיטה בין העברית, הארמית והערבית. השוואות כאלה בין העברית לארמית או בין העברית לערבית מצויות גם אצל רב סעדיה, שהיה בן זמנו של בן קורִיש (או אולי קדם לו מעט), ואף אצל הקראי דוד בן אברהם אלפאסי, בן זמנו; אולם אלה השוו רק השוואות מזדמנות, ולא הקדישו לנושא זה חיבור מיוחד. (אמנם רב סעדיה כתב את **שבעים מלים בודדות**, חיבור קצר שמבוארות בו מלים מן המקרא לפי מקבילותיהן בלשון חכמים, אך זו השוואה בין שני ענפים של לשון אחת, וראה להלן על חלק ב **ברסאלה**).

הרקע לתחילת העיסוק בבלשנות משונה נעוץ בראש ובראשונה בבקאות הרב-לשונית של המשכילים היהודיים באותה תקופה: עברית – מן הקריאה בתורה ומסידור התפילה; ארמית לניביה השונים – מן הארמית שבמקרא, מתרגומי המקרא ומן התלמוד; ערבית – שפת אמם תחת כנפי השלטון הערבי. מאחר ששלוש לשונות אלה נמנות עם משפחת הלשונות השמיות, ודומות הן זו לזו גם בדקדוק וגם באוצר המלים, נוצרו תנאים נוחים להיווצרות ההשוואה ביניהן. דבר נוסף שתתם תרומה נכבדה לשימת הלב לדמיון הוא הכתב: היהודים כתבו לא רק את העברית באותיות עבריות, אלא אף את הארמית והערבית. (הערבית נכתבה בשינויים מסוימים מחוקי הערבית הקלאסית, בתעתיק קבוע פחות או יותר – והיא מכונה בימינו "ערבית יהודית"). וכך התיבה **בטן** יכולה לשקף את המלה העברית

* המחבר הוציא לאור בשנת התשמ"ד מהדורה ביקורתית של **הרסאלה** בהוצאת אוניברסיטת תל-אביב.

בָּטֶן או את הערבית בָּטֶן; יָד – יָד או יָד הערבית; **כתבתם** – כְּתַבְתֶּם או כְּתַבְתֶּם וכו'. בדומה לזה: אַרְח דומה בכתב לאוֹרְחָא הארמית, גִּיר לְגִירָא, חָמֵר לְחָמֵר (= יין) וכו'.

המשכילים היהודיים היו בקיאים אף בקוראן ובספרות הערבית לסוגיה השונים, והיו עדים להיווצרות ספרות פרשנית ענפה לקוראן, שהתבססה במידה רבה על הפילולוגיה – ביאור הטקסט מן הבחינה הלשונית. דבר זה היה הניצוץ שהצית את מלאכת פרשנות המקרא: אם בני ישמעאל מבארים את כתבי הקודש שלהם אגב שימוש נרחב בניתוח לשוני, הבה נעשה כך גם אנו. ואכן, ספרות הדקדוק והלקסיקוגרפיה בימי הביניים עוסקת ברובה בלשון המקרא.

על רקע הנסיבות הללו כתב יהודה בן קורִיֶש את ה**רסאלה**. המשמעות הרגילה של המלה "רסאלה" היא 'מכתב, איגרת', אך יש לה משמעות נרחבת יותר: 'מאמר, חיבור'. ה**רסאלה** נכתבה בערבית יהודית, והיא פותחת במשפט "רסאלה יהודה בן קריש אלי ג'מאעה יהוד פאס..." (= איגרת יהודה בן קורִיֶש לקהילת יהודי פאס...), ומכאן שמה המקובל – **רסאלה**.

החיבור נחלק לשלושה חלקים, ובתחילתו הקדמה קצרה. בהקדמה המחבר מסביר את הסיבה לכתיבת ה"איגרת". הוא פונה בה ליהודי פאס (במרוקו של ימינו) ומוכיח אותם על שהפסיקו את מנהג קריאת התרגום הארמי לתורה ולנביאים. מנהג זה נולד בעת שהארמית הייתה שפת הדיבור של היהודים במזרח, והרקע לביטולו הוא המציאות הלשונית של דחיקת הארמית כליל מפני הערבית. המחבר טוען כי הארמית "נתערבה בעברית ונסתעפה בה כהסתעפות הענפים בעצים והעורקים בגופות", ולכן יש בה תועלת רבה להבנה נכונה של המקרא. ולא רק הארמית כך, אלא גם הערבית. הוא אף מציג את הסיבות לקרבת הלשונות הללו זו לזו, והן שתיים: (א) השקנות של דובריהן: "...ונידמתה הלשון על ידי ההתערבות, כפי שאנו רואים בכל ארץ שִכְנָה לארץ בעלת לשון שונה ממנה...". (ב) קרבת היחס: "...ותרח אבי אברהם היה ארמי, וגם לבן היה ארמי. ישמעאל וְקָדָר היו דוברי ערבית...". והרי לפנינו מעין שתי התאוריות המודרניות המבארות את הקרבה בין הלשונות: "תורת הגלים" ו"תורת אילן היוחסין"! הוא מוסיף כי יש לא רק מלים דומות, אלא גם מבנים וצירופים שווים: "...כי הנה העברית, הארמית והערבית טבועות בדבר הזה בתבניות שוות...".

בחלק א משווה מחברנו למעלה מתשעים מלים מקראיות (רובן – לא שכיחות) לארמית, ובלשוננו: "המלים הארמיות המצויות במקרא". ההשוואה נעשית בשלוש דרכים: (א) השוואה ישירה לארמית המקרא, למשל: גִּיר (יש' כז, ט) – גִּירָא (דנ' ה, ה) – בדרך זו רק שתי השוואות. (ב) השוואה ישירה לתרגום הארמי: בָּאֶפֶר (מל"א כ, לח) ... "תרגומה מִעֶפְרָא... והיא ממלות חילופי האל"ף בעי"ן". בדרך זו – רק ההשוואה הזאת. (ג) השוואה עקיפה ללשון ה"תרגום": מלת הערך היא ה"תרגום" של מלה עברית אחרת. למשל: תְּדוּץ (איוב מא, יד) היא כתרגום של קְשׁוּשׁ (יש' ס, טו) – דְּיָץ. כלומר: במקרא יש שתי מלים נרדפות – תְּדוּץ וּמְשׁוֹשׁ, השנייה היא "עברית טהורה", ואילו הראשונה – על דרך הארמית (אפשר: שאולה מארמית). דוגמאות נוספות: וּבְטָלוּ (קה' יב, ג): תרגום תְּשַׁבִּיתוּ (שמ' יב, טו) – תְּבַטְלוּ; הַחֲרָכִים (שה"ש ב, ט) תרגום הַחֲלוֹן (בר' כו, ח) – חֲרָכָא, ועוד הרבה. בדרך זו נוהג המחבר ברוב הערכים. מעניין כי ברוב המקרים גם התרגום הישיר של מלת הערך מציג את המלה הארמית המקבילה, למשל: תְּדוּץ מתורגמת תְּדִיץ (כמו לעיל, בדרך ב), ואף על פי כן נמנע מלהשוות כך. דרך זו, דרך ג, נהגה אצל כל חכמי הלשון בימי הביניים, ומחברנו היה מן הראשונים שהשתמשו בה.

ראוי לציין כי המחבר איתר את מעתק העיצורים העברי-ארמי זי"ן-דל"ת, בהשוותו את זְחֻלְתִּי (איוב לב, ז) לזְחֻלִית (= פחדתי), והוא ממשיך: כמו זָהָב – זְהָבָא בחילופי הזי"ן בדל"ת, וכמו זה זְרוּעַ – זְרָעָא וזָקוּן – זְקָנָא.

בחלק ב המחבר משווה למעלה משבעים מלים מקראיות ללשון חז"ל, ובלשוננו: "המלים המצויות במקרא מלשון משנה ותלמוד". כידוע, כבר חז"ל הפרידו בין עברית המקרא לעברית שבפיהם – "לשון תורה לעצמה, לשון חכמים לעצמן" (חולין קלז ע"ב). כל חכמי הלשון בימי הביניים עשו את ההבחנה הזאת, בהקפידם לכנות את עברית המקרא "עברית" או "לשון הקודש" לעומת "לשון משנה", "לשון משנה ותלמוד", "לשון חכמים" וכיו"ב. מחברנו מבאר בחלק זה מלים מקראיות, רובן יחידאיות, לפי מקבילותיהן בלשון חכמים, כגון: בְּעֵלִיל (תה' יב, ז) – "נראה בעליל" (ראש השנה א, ה); גְּבַעַל (שמ' ט, לא) – "בגבעולין" (יומא עה ע"א). המספר שבעים מזכיר את חיבורו של רב סעדיה גאון **שבעים מלים בודדות**, שבו

רס"ג מבאר כשבעים מלים מקראיות לפי לשון חכמים. הבדיקה העלתה כי רק כרבע מערכי חלק ב ברסאלה מובאים גם בחיבורו של רב סעדיה, ואין בכך ראָיָה חיובית לקשר בין שני החיבורים. אמנם חיו שני המחברים באותה התקופה, אך יש לזכור שרב סעדיה חי ופעל במזרח, בבבל, בעוד מחברנו גר בקצה מערב, בצפון אפריקה.

לפי אופי המלים והביאורים בחלקים א ו-ב נראה כי המחבר בחר להשוות בהם מלים יחידאיות או לא-שכיחות. בשניהם קיימת נימה חזקה של ביאור לבד מן ההשוואה; במלים אחרות: המחבר מבאר את המלה באמצעות ההשוואה ללשון האחרת.

חלק ג הוא הגדול ביותר, והוא נחלק לחלקי משנה:

1. השוואת מלים לערבית בסדר אלף-בית: כחמש מאות השוואות של מלים, רבות מהן שכיחות ביותר, כגון: אָב - אֵב; בָּאָר - בִּיר; בָּרָכָה - בִּרְכָה; מָוֶת - מוֹת; קָם - קָאם, וחלקן פחות, כגון: אֶרְנָבֶת - אֶרְנָב; בִּקְרָה - בִּכְרָה; גְּבִינָה - גְּבִינָה.

2. השוואת מלים לערבית לפי מעתקי העיצורים: מחברנו איתר את כל (ו) מעתקי העיצורים העבריים-ערביים, ומציג רשימת מלים לכל אחד מהם, כגון: זִיין - דָּאָל; זָאב - דִּיב; זָרוּעַ - דָּרָאע ועוד. חִיית - כָּא: חוּט - כֵּיט; חֲמִשָּׁה - כִּמְסָה ועוד. יו"ד תחילית - ואו: יָלַד - וֹלַד; יָרַךְ - וֹרַךְ ועוד. עִיין - גִּין: לוּעַז - לָאֶז (= מסִלָּה) ועוד. צד"י - צָאד: בִּיצִים - בִּיץ; חֲצִיר - כִּצְרָה ועוד. צד"י - טָא: צָבִי - טָבִי; צָל - טָל ועוד. שִׁין - סִין: שָׁאָל - סָאָל; לָבַשׁ - לָבַס ועוד; שִׁין - תָּא: שׁוֹר - תִּנּוֹר; שָׁלַג - תִּלְגָּל ועוד. שִׁין - שִׁין: בָּשׂוּר - בָּשָׂר; שִׁיבָה - שִׁיבָה ועוד. (המעתק יו"ד תחילית - ואו ומעתקי השִׁין והשִׁין הובאו בחלק המשנה הראשון). באורח מוזר קובע המחבר, כי יש גם מעתק גִּימ"ל - גִּים, ומציג רשימה גדולה להדגמה, כגון: גָּדַע - גִּדָּע; רָגַל - רָגִל, וכבר הביא את רוב המלים שברשימה בפרק האות גִּימ"ל של חלק המשנה הראשון. הוא עשה זאת מכיוון שהגיית שתי האותיות בפיו לא הייתה שווה, והתעלם מכך שהיחס בין גִּימ"ל לגִּים הוא חד-ערכי.

ניכר בעליל, כי במלים המשוואות לערבית, בניגוד לאלה המשוואות לארמית וללשון חכמים, הבוֹחַן לבחירת רוב מלות הערכים הוא הדמיון לערבית ותו לא. תורמת לכך העובדה, שבחלקים א ו-ב ההשוואה היא ללשון המצויה בטקסטים כתובים, ואילו בחלק ג ההשוואה היא ברובה ללשון חיה,

המדוברת בפי המחבר וקוראיו. ראוי לציין כי המחבר משווה בכמה מקרים למלים מן הקוראן ומן השירה הערבית ואף לניבים ופתגמים.

3. השוואות דקדוק בין העברית, הארמית והערבית: אלה מעטות מאוד, וכוללות (בסדר הזה): **אותיות אית"ן**, כגון: **אָדָּבֶר** – **אֶמְלִיל** – **אֶתְפַּלֵּס**; **יאִמֵּר** – **יאִמֵּר** – **יָקוֹל**... **מבנה צורות "התפעל"**, כגון: **יִשְׁתַּמֵּר** – **יִשְׁתַּנָּה** – **יִשְׁתַּרֵּי**; **נִצְטָדֵק** – **יִצְטָבֵעַ** – **יִצְטַחֵב**; **מזדוגין** – **הִזְדַּמְנָתוֹן** – **יִזְדוּגִי**; **יִתְעַבֵּד** – **יִתְבַּסֵּס**. **חילופי השורקים** (רק בעברית ובערבית), כגון: **יַעֲלֶז, יַעֲלֶץ, יַעֲלֶס** – **זֵרֵאט, סֵרֵאט, צֵרֵאט**. **סיומות הפועל**, כגון: **קָמַת – קָמְתָא – קָמַת; תִּלְכִּי – תִּלְכִּין – תִּדְהִבִּין**. **מלות ותחיליות** (רק בעברית ובערבית), כגון: **לֹא תַעֲשֶׂה; לֹא תַפְעֵל; עָלִי – עָלִי, בְּמִטָּה – בְּאַלְעֶצָא; כְּיָמִים – כְּאַלְאַאִם; מִתְאַבֵּל – מִתְחַזֵּן**.

ראוי לציין כי בהשוואות הדקדוק מתייחס מחברנו לעברית המקראית וללשון חכמים כאל לשון אחת, בניגוד להבחנה ביניהן בהשוואת המלים בחלק ב, שכן תופעות הלשון הבסיסיות (שהוא משווה לשפות האחרות) משותפות לשתיהן. הנושאים בחלק זה מעטים, ויש בהם כמה וכמה קביעות ודוגמאות תמוהות (ולא הובאו כאן). ניכר בעליל, כי משנתו בדקדוק עדיין אינה סדורה כהלכה. ניכרת השפעת הדקדוק הערבי, בעיקר במונחים, כגון: **אָפֵל (= שורש), אָמֵר (= ציווי), גִּמֵּע (= ריבוי), חֶרֶוֹן אֶלְצִפִּיר (= אותיות השריקה), מִצְדֵר (= מקור), אֶלְמֵאֲצִי (= העֶבֶר), אֶלְמִסְתִּקְבֵּל (= העתיד)** ועוד הרבה.

4. השוואת מלים ל"לעז": הוא משווה חמש מלים ל"אלעג'מלה", והכוונה למלים יווניות ולטיניות שהיו מהלכות בצפון אפריקה, למשל: **נֶרְדִּי** – **נֶאֱרֵדוֹס**.

5. השוואת מלים לִבְרָבְרִית: הוא משווה תשע מלים לשפה זו, למשל: **אָרִיָה** – **אֶרִיאָד**.

שני חלקי המשנה האחרונים הם קצרצרים, ומהווים מעין נספח. ברור, כי לדעת המחבר אין מעמד ה"לעז" והִבְרָבְרִית לגבי העברית שווה למעמד הארמית והערבית, שכן בהקדמה לא הסביר את קרבת היחס שלהן לעברית, כפי שעשה זאת לגבי הארמית והערבית.

למרות שנושא החיבור הוא השוואת לשונות, משוקעים בו כמה וכמה ענייני לשון אחרים, שנתקל בהם המחבר אגב ההשוואה, ולהלן כמה מהם:

1. **תיאור מקום החיתוך של העיצורים השורקים:** "הלשון בקרבת השיניים ובקצה החד".

2. **חילופי עיצורים:** אֵיד-הֵיד; מְתַאב-מְתַעב; יִסְגַר-יִסְכַר; תִּכְן-תִּקְוָן; יְגַמל-יְגַמור ועוד הרבה. גם בהשוואות בין הלשונות הוא מביא מדי פעם מקרים שיש בהם חילופי עיצורים, למשל: גוּמֶץ - ארמית קֶמְצָא; הַגְמִיאִנִי - לשון חז"ל גְמִיעָה; תִּקְפֶץ - ערבית תִּקְבֶץ.

3. **שיכול עיצורים:** זֶעָה-זַעְנָה; כְּבִשָּׂה-כְּשָׁבָה; כְּפִנָּה-כְּנָפָה; שְׁלָמָה-שְׁמָלָה ועוד. ואף בהשוואות בין הלשונות, למשל: יְרֻמּוֹן - לשון חז"ל רמז; חֶדֶל - ערבית קֶלֶד.

4. **שורש ומוספיות:** המ"ם במדורה היא אות נוספת, וכך גם הנ"ן בנעתם, והשי"ן בישתחו. כאן יש להזכיר, כי מחברנו תופס את מושג השורש לפי "שיטת האותיות היציבות", השיטה ששימשה את ראשוני המדקדקים (חוץ מרב סעדיה) עד חוגו, והיא: השורש הוא האותיות המתקיימות בכל הנטייה, למשל: השורש של מְדוּרָה - ד-ר. וכבר כתב עליהם ר' אברהם בן עזרא: "דע כי כל הקדמונים היו אומרים כי שרש 'ידר' 'דר' לבדו ושרש 'שב' ככה ושרש 'עשה' 'עש' לבדו... ושרש 'נגע' 'גע' ושרש 'נטה' טי"ת לבדו... זאת היתה דעת ר' יהודה בן קריש ור' מנחם (בן סרוק)..."

5. **הפועל:** הוא מצביע על העבר, העתיד והציווי, על הגופים השונים ועל צורות הבינוני. כשאר בני דורו אין הוא מכיר את הבניינים כמקובל בימינו, וכשהוא נוגע בהם אגב העיסוק בחומר, אין הוא קורא אותם בשמם.

6. **שם המספר:** בהשוואת שְׁבַע לערבית בחלק ג, הוא מציג את המספרים 2 עד 19 בזכר ובנקבה, וקובע כי במספרים 3 עד 10 "הזכר שלם (= בעל ה"א) והנקבה חסרת ה"א".

7. **"למ"ד המקור":** בהשוואת אותיות בכ"ל לערבית הוא מחלק את מקרי הלמ"ד לשלושה סוגים: למ"ד הקניין, למ"ד התכלית, ולמ"ד המקור. המקרה האחרון מיוחד למחברנו. הוא מסביר כי אין למ"ד כזאת בערבית, ו"תרגומה בערבית הוא בהפלת הלמ"ד הנזכרת בתחילת המלה ובהוספת אל"ף בסופה". על-פי הדוגמאות מתברר, שכוונתו ללמ"ד + שם, המתורגם לערבית ביחסת הנָצַב במקרים של נשוא של "כֵּאֵן" ואחיותיה, כגון: "וְהָיָה ה' לִי לְאֱלֹהִים" (בר' כה, כא) ושל מושא שני, כגון: "וְיִאֲעֹשֶׂה לְגוֹי גְדוֹל" (שם יב, ב).

לבסוף ראוי להציג כמה השוואות מלים מעניינות במיוחד, המעידות על חושו הלשוני המיוחד ועל חריפותו. למיטב ידיעתנו, גם הדברים האלה מיוחדים לו, ומכל מקום, הוא היה הראשון שהצביע עליהם:

1. ב"מִשְׁתִּין" (שמ"א כה, כב ועוד) – התי"ו נוספת (= תי"ו של בניין התפעל), והרָאָה: צורת הכתיב של "מִימֵי רְגְלֵיהֶם" (יש' לו, יב) – "שיניהם".

2. "הַתְּאֲחָדִי" (יח' כא, כא) פירושה הַאֲחָזִי, תפסי, החזיקי. כן לפי הארמית, לפי תרגום "וְאֶחָז בְּזַנְבוֹ" (שמות ד, ד) – "וְאֶחָד בְּדִנְיָה" (בחילופי דל"ת ארמית – זי"ן עברית), ואין לה קשר לאֲחָד.

3. "חֲפֹץ עָלָיו" (דב' לג, יב) פירושה יפְרוֹשׁ כנפיים, וכך לפי הארמית, בתרגום "יֶרְחֹף" (שם לב, יא) – "מִתְחַוֵּף".

4. "אִשֶּׁר טָפַחְתִּי וְרַבִּיתִי" (איכה ב, כב) הפירוש: גידלתי בטפיחת כף היד על התינוק – גם הוא לפי הארמית: תרגום "וְהָדָה כַּף אֶל כַּף" (יח' כא, יט) – "וְטָפַח יָד עַל יָד".

5. "דְּרָאוֹן" (יש' סו, כד) היא מלשון מדורה, אש בוערת. והרָאָה – התקבולת "וְאֶשֶׁם" לא תכבה והיו דְּרָאוֹן לכל בשר" (שם); הוא מתעלם מן האל"ף העיצורית, שהרי לעתים קרובות אל"ף אינה מבוטאת כעיצור).

6. "כִּי יִגְרַע נֹטְפֵי מִים" (איוב לו, כז) – כמו בערבית יִגְרַע = יגמיע.

7. "זֶה אֵלֵי וְאִנּוּהוּ" (שם' טו, ב) כמו בערבית אֲנֻהָּ = אהלל אותו, אעלה אותו על נס.

8. הבחנה בין חי"ת המקבילה ל-ח ערבית לבין חי"ת המקבילה ל-ח בשורש שווה כביכול (ש-ל-ח): "הַשְּׁלַח" (יואל ב, ח) – אֶלְסֵלֶאח (= הנָשֵׁק). וסוג אחר: "ורסן מפני שֶׁלְחוּ" (איוב ל, יא) – סֵלְכוּ (= הִסִּירוּ). אמנם אין הוא מציין זאת כתופעה עקרונית, אלא מציג את שתי ההשוואות בערך אחד, אגב ציון שההשוואה השנייה היא "סוג אחר".

9. **השוואות משמעות:** למלה העברית יש שתיים או שלוש משמעויות הקיימות גם במקבילתה בלשון האחרת, למשל: לַבָּצַע העברית ולְשִׁיפָּאָה הארמית יש שתי משמעויות מקבילות: (א) גמירה = השלמה: "בָּצַע אֲמָרְתוֹ" (איכה ב, יז), "וְשִׁיפָּאָה בֵּיתָא דְנָה" (עז' ו, טו). (ב) גמירה = הכחדה: "יִתֵּר יְדוֹ וַיִּבְצְעֵנִי" (איוב ו, ט), "וּלְשִׁיפָּתָהוֹן" (תרגום אונקלוס ל"וּלְכַלְתָּם" [שם' לב, יב]).

ל"חשב" העברית ול"חשב" הערבית יש שלוש משמעויות מקבילות: (א) חישוב: "יִחְשְׁבוּ" (מל"ב יב, טז) – חָאסַב. (ב) מחשבה: "חֲשַׁב" (שמ"א יח, כה)

- חֲסַב. (ג) חצים קטנים: "חֲשִׁבֹנוֹת" (דה"ב כו, טו) - חֲסַב־אֵנָת (ההשוואה והפירוש במשמעות ג מיוחדים למחברנו).

לסיכום: כפי שצוין בתחילה, זכותו הגדולה של יהודה בן קור־ש העומדת לו בתולדות חקר הלשון העברית היא כתיבת חיבור הראשון העוסק דרך שיטה בהשוואה בין שלוש הלשונות השמיות (הידועות לו). לא ידוע לנו על מחבר נוסף באותם ימים שכתב חיבור דומה, המשווה בין שלוש הלשונות. ידוע על מחבר בשם דונש בן תמים, שכתב חיבור המשווה בין העברית לערבית באוצר המלים בלבד, אולם חיבורו אבד, ונותרו ממנו שרידים בלבד. אחריו כתבו חיבורים (או פרקים) דומים הקראי אבו אלפרג' הארון (המחצית הראשונה של המאה האחת-עשרה) - פרק המשווה בין הדקדוק העברי לארמי (בחיבורו **אלְמִשְׁתַּמֵּל**); יצחק בן ברוך (סוף המאה האחת-עשרה ותחילת המאה השתים-עשרה) - **כְּתָאב אֶלְמוֹאֲזֵנָה בֵּין אֶלְלָגָה אֶלְעִבְרָאֲנָה וְאֶלְעִרָבָה** (= ספר ההשוואה בין הלשון העברית לערבית) - השוואות בדקדוק ובאוצר המלים; נתנאל (בן אלפיומי?; המחצית הראשונה של המאה השתים-עשרה) - פרק או חיבור המשווה בין הדקדוק העברי לערבי (נותרו דפים מעטים).

ולבסוף ראוי לציין, כי מדקדקים, מילונאים ופרשני מקרא בני זמנו ומאוחרים לו מרבים להשוות לערבית ולארמית (דוד בן אברהם אלפאסי, דונש בן לברט, יונה אבן ג'נאח, יהודה בן בלעם, תנחום הירושלמי, סעדיה בן דנאן ועוד), אך זאת רק באורח מזדמן. מעניין, כי רובם אינם מזכירים את **הרסאלה**. נראה, כי הסיבה לכך היא הופעת כתביו של גדול חכמי הלשון היהודיים בימי הביניים, ר' יונה אבן ג'נאח, במחצית הראשונה של המאה האחת-עשרה, ובעיקר מילונו הגדול **כְּתָאב אֶלְאָצוֹל** (= ספר השורשים). בחיבור הזה משוקע חומר רב מאוד המצוי גם ב**רסאלה**, וכל המחברים שבאו אחרי אבן ג'נאח ראו בו סמכות עליונה, ולכן הרבו לצטט ממנו.